

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.1

JEL Classification: B0, B5, A10, A11

DOI: 10.20535/2307-5651.20.2021.252581

Обіход Т. В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
ORCID ID: 0000-0003-1103-4006

Київський університет ринкових відносин

Obikhod Tetiana

Kyiv University of Market Relations

ОСНОВНІ ІДЕЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ
ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІTHE MAIN IDEAS OF THE HISTORICAL SCHOOL OF POLITICAL ECONOMY
AND THEIR APPLICATION IN UKRAINE

Із метою розуміння сучасного стану і розроблення оптимальних моделей економічного розвитку України розглянуто історію виникнення та основні ідеї економічних учень від меркантилізму, фізіократії, класичної політичної теорії до марксизму, кейнсіанства, монетаризму та інституціоналізму. З'ясування сутності і закономірностей історично попередніх вчень і сучасного стану економічних відносин пов'язано із визначенням характерних рис і наукових концепцій економічних учень, які є важливими для розуміння можливих тенденцій і напрямів їхнього майбутнього розвитку, а також для розроблення і формування оптимальних моделей розвитку економічних відносин. Досліджені вчення засновані як на методології економічної науки і історії економічних вчень, так і на стику методів історії, філософії і соціології. Для реалізації економічної політики за допомогою інституціональних мір у рамках розроблення економічних програм запропоновано використання окремих законів і категорій економічного життя з використанням учень кейнсіанства, монетаризма і інституціоналізму.

Ключові слова: економіка, економічне вчення, державне регулювання, капітал, теорія криз, ринок, метод.

Ensuring the growth of the national economy, economic efficiency and freedom is impossible without knowledge of the basics of economic systems, which are associated with the study of the nature and patterns of previous economic theories. In order to understand the current state and develop optimal models of economic development of Ukraine, the history and basic ideas of economic doctrines from mercantilism, physiocracy, classical political theory to Marxism, Keynesianism, monetarism and institutionalism are considered. Clarification of the essence and patterns of historically previous doctrines and the current state of economic relations is associated with the definition of characteristics and scientific concepts of economic doctrines that are important for understanding possible trends and directions of their future development, as well as for developing and forming optimal models of economic relations. The studied doctrines are based both on the methodology of economic science and the history of economic doctrines, and on the junction of methods of history, philosophy and sociology. The history of economic development of Ukraine as a component of world history, economic teachings of prominent Ukrainian scientists are given. Within the framework of the transitional period of market transformation, which is taking place in Ukraine, the most relevant for further economic growth, improving the welfare of society economic theories are presented. Practical value of the article lies in the study that in order to implement economic policy through institutional measures in the development of economic programs proposed the use of certain laws and categories of economic life through Keynesianism, monetarism and institutionalism. Scientific concepts of economic theories that are relevant today are presented, in particular: Mercantilism, which reflects the transition from the accumulation of capital to the transformation of trade capital into industrial capital, is associated with the need to develop an export industry that operates on domestic or imported raw materials; Macroeconomic model of movement of aggregate product is connected with physiocracy; The classical model of economics is associated with the use of functional analysis, economic modeling, maximum of economic freedom, microeconomics; Marxism is associated with the concept of crisis theory, the theory of capital; Keynesianism is associated with long-term regulation of the economy in the form of national planning, state participation in economic restructuring; Monetarism is concerned with taking into account the macroeconomic effects of the money supply and the activities of central banks; Theories of industrial-technocratic institutionalism, evolutionary institutionalism, the theory of industrial and post-industrial society are connected with institutionalism.

Keywords: economics, economic doctrine, state regulation, capital, crisis theory, market, method.

Постановка проблеми. Історія економічних учень є необхідним знанням сучасного економіста як для загальної ерудиції, так і для грамотного розуміння сучасного економічного стану країни та вміння прогнозувати і

моделювати майбутні економічні зміни з метою подолання кризових явищ та покращення суспільного благополуччя. Окрім того, необхідно знати історію розвитку економіки і економічних, політичних поглядів своєї

Батьківщини для правильних дій у сучасній економіці, краще розуміти сьогодення та передбачати майбутнє. Оскільки історія, історія економічних учень, економічні ідеї і ситуації пов'язані з повтореннями, то проблеми сьогодення можна подолати завдяки використанню схожої ситуації, ідеї, вченню. Окрім того, знайомство з різними економічними концепціями веде до передбачення нових моделей, програм, комплексу інститутів у рамках сучасного економічного стану, які взяли б найбільш важливі та актуальні риси попередніх економічних теорій, не пов'язаних з однією теоретичною догмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та розвиток економічних теорій пов'язані з іменами таких вітчизняних та закордонних учених, як: С. Фишер, М. Тейлор, М. Блауг, Б.А. Райзберг, Ф. Хайек, В.М. Тарасевич, А.В. Базилук, О.В. Стефанишин, А.А. Григорук, Л.М. Литвин, Н.М. Краус, А.В. Сірко, А.В. Базилук, Ж.В. Дерій та ін. Водночас постійна зміна економічного стану держави потребує переосмислення старих підходів і виокремлення найбільш актуальних концепцій різних економічних учень для прогнозування й ефективного функціонування економіки України. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, спостерігається брак теоретико-методологічних досліджень, у яких концепції економічних теорій були б розглянуті як взаємопов'язані і взаємодоповнюючі теоретичні конструкції в єдності з практичними моделями. Новітня організація економічних відносин постіндустріального суспільства вимагає сучасних підходів її дослідження для розвитку нової економічної політики України з метою вирішення проблем соціально-економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні становлення і розвитку економічних теорій та виявленні окремих теоретичних напрямів до економічного застосування в майбутньому. Для досягнення виявленої мети було вирішено такі завдання: наведено історію виникнення і характерні наукові риси основних економічних теорій, проаналізовано еволюцію економічних поглядів і виокремлено сутність сучасних економічних концепцій.

Дослідження проводилося із використанням методології економічних теорій, зокрема методу аналізу і синтезу, методу наукової абстракції й особливо методу системного підходу. Важливим у використанні був монографічний метод щодо виявлення розвитку економічних учень.

Виклад основного матеріалу. Слово «економіка» (від давньогрецького *oikos* – дім та *νόμος* – закон) було запропоновано Ксенофонтом (прибл. 430–355 роки до н. е.), а твори з економіки зустрічаються у месопотамській, грецькій, римській, індійській, китайській, перській та арабській цивілізаціях. Становлення економічної теорії пов'язане з такими положеннями різних теорій [1]:

I. Меркантилізм (XVI–XVIII ст.).

Меркантилізм пов'язаний із заміною в XIV–XV ст. натурального господарства Західної Європи товарною економікою із загальним еквівалентом – грошима. Передумовою цих змін стали такі чинники:

- 1) швидке збільшення лихварського та купецького капіталу, джерелом яких є сфера обігу;
- 2) великі географічні відкриття (наприкінці XV ст.) які призвели до:

а) збільшення обсягу торгівлі міжконтинентального характеру;

б) забезпечення колоніями дешевою продукцією та сировиною;

в) відкриття великих покладів дорогоцінних металів на Американському континенті.

Ці зміни призвели до таких характерних рис економіки:

1) головні операції відбуваються у сфері обігу, багатство нації залежить від накопичення золота та срібла, а гроші розглядаються як найвища й абсолютна форма багатства;

2) продаж товару за кордон за золото та срібло за обмеження імпорту;

3) імпорт дешевої сировини та використання дешевої робочої сили колоній;

4) державне регулювання і вороже ставлення до конкуренції;

5) проголошення збільшення чисельності населення з метою підтримки низького рівня заробітної плати;

б) монополізація сфери зовнішньої торгівлі.

У працях Т. Мена, Л. Робертса, Ч. Девентаанта, А. Серри було сформульовано вчення зрілого меркантилізму, коли головним є:

1) прибуток капіталу через розвиток експортної промисловості, яка працює на вітчизняній або дешевій привізній сировині;

2) зниження витрат виробництва завдяки обмеженню заробітної плати найманих робітників.

Зрілий меркантилізм відображає перехід від первісного нагромадження капіталу до переростання торгового капіталу у промисловий капітал експортних галузей національних економік, коли переважним став процес виробництва матеріальних благ.

Із погляду сучасної економічної науки значення меркантилізму полягає:

а) в обґрунтуванні активної державної економічної політики, захисті внутрішнього ринку від іноземної конкуренції;

б) у формулюванні доктрини активного торгового балансу – позитивного сальдо зовнішньої торгівлі.

Меркантилізм в Україні пов'язаний із державним діячем Богданом Хмельницьким, який:

- звільнив від кріпосницької залежності селян;
- стимулював розвиток мануфактури та міських ремесел;
- зміцнював торговельні зв'язки, зокрема з Росією та іншими країнами;
- іноземні купці звільнялися від сплати ввізних і вивізних мит;
- уклалися довгострокові торговельні договори;
- високими митами обкладався вивіз дорогоцінних металів і коштовних каменів.

Значний внесок у розвиток меркантилізму в Україні зробили К. Розумовський, П. Орлик, Д. Апостол, які виступали за розвиток торгівлі, підтримку українського купецтва, землеволодіння козаків, удосконалення оподаткування населення, соціальний захист населення.

II. Фізіократія (поява у XVIII ст.)

Фізіократія (віл грецьких слів «фізіс» – природа і «кратос» – влада) означала, що економічні закони діють так само, як закони природи, що відображається

у визначній ролі в економіці землі, сільськогосподарського виробництва, [2]. Принцип невтручання з боку влади: *laissez faire, laissez passer!* – «нехай люди роблять свої справи, а справи йдуть своєю чергою» потім став визначальною карткою економічного лібералізму.

Виникнення фізіократії пов'язано з:

1) незадовільним становищем сільського господарства, що призвело до фермерського господарства як основи ринкового механізму господарювання на принципах повної свободи ціноутворення в країні та вивезення за кордон сільськогосподарської продукції;

2) необхідністю заміни адміністративно дорогих зборів податків єдиним податком на доходи власників земель;

3) мінімальним втручанням уряду в економіку.

Найбільш яскравим представником фізіократії є Франсуа Кене (1694–1774). Характерними рисами вчення фізіократів є:

1) положення про основний капітал (сільськогосподарські знаряддя, будови, тварини і т. д.), оборотний капітал (витрати на насіння, корми, оплату робітників та ін., які здійснюються протягом одного виробничого циклу) та їх одночасний рух;

2) учення про «чистий продукт» і класову структуру суспільства;

3) макроекономічна модель руху сукупного продукту в натуральній і грошовій формах між різними секторами економіки.

Закладені в «Економічній таблиці» Ф. Кене ідеї макроекономічних моделей є зародком майбутніх моделей міжгалузевого балансу. У книзі Анна Робера Жака Тюрго «Роздуми про утворення і розподіл багатств» була за сто років передбачена теорія граничної користі, яка пояснює ціни суб'єктивними оцінками сторін, що обмінюються.

Серед українських науковців-фізіократів одним із відомих був Сергій Андрійович Подолінський, який уважав, що з незліченних видів людської діяльності землеробство є «найпріоритетнішою, найпродуктивнішою, найкориснішою працею, яка в десятки разів збільшує вироблений природою продукт». На думку вченого, будь-яка продуктивна праця забезпечує захист енергії від розсіювання у просторі. Це відкриття справило вплив на вчення Вернадського про економіко-екологічну збалансованість земної цивілізації, [3]: «Уже пізніше і самостійно Сергій Подолінський зрозумів усе значення цих ідей (законів збереження і нагромадження енергії, запропонованих Майєром, Кельвіном, Гельмгольцем, Пулюєм) і намагався їх прикласти до вивчення економічних явищ».

Учення Ф. Кене творчо застосовував М.Д. Руденко у праці «Енергія прогресу. Нариси з фізичної економіки» [4]. Він виступав за:

1) вільний ринок для продуктів сільського господарства;

2) вільний вихід із колгоспу на індивідуальне господарювання й отримання своєї частки спільних багатств;

3) повернення споконвічної вартості землі;

4) нову економічну політику;

5) припинення пограбування і виснаження землі;

6) сільгосппродукт як джерело абсолютної додаткової вартості за рахунок якої розвиваються ремесла, науки, культура;

7) розмежування поняття споживчої та мінової вартості;

8) намагався не відокремлювати поняття соціалізму і капіталізму через необхідність додаткового продукту і при соціалізмі, оскільки без нього неможливе розширене відтворення;

9) різні види виробничої енергії.

III. Класична економічна теорія.

Економічний розвиток західних країн призвів до становлення промислового виробництва, мануфактура стала приносити більші доходи, ніж торгівля. Виникнення товарного характеру виробництва, розвиток науки і техніки, філософії, історії, статистики призвели до:

1) вивчення вартості як закону цін, формування абстрактного методу дослідження (В. Петті, П. Буагільбер);

2) подолання галузевого підходу до аналізу економічної діяльності і формування трудової теорії вартості (А. Сміт, Д. Рікардо);

3) появи теорії факторів виробництва і витрат, функціонального і граничного аналізу, пропозицій щодо соціальних реформ (Ж. Сімонді, П.Ж. Прудон, Т. Мальтус, Ж.Б. Сей, Дж. Стюарт Мілль та ін.).

Основні погляди представників класичної теорії є такими [5]:

1) праця, уміння є тим, що забезпечує добробут народу, пояснює економічний ріст;

2) важливим є поділ праці;

3) чим більший розмір ринку, тим розвинутішим є поділ праці;

4) необхідно розрізнити дві характеристичні вартості: вартість обміну та споживчу. Обмінна вартість є визначальною для ціноутворення на ринку;

5) вартість товару визначається:

– заробітною платою, рентою за землю та прибутком (погляди А. Сміта);

– відповідно до Д. Рікардо, ціна товару визначається працею;

– пізніше з'являється цінова структура зі змінного, постійного капіталів та прибутку;

6) немає різниці між доходом на капітал та з/п підприємця, а є прибуток.

Класична економічна теорія з домінуванням абстрактних понять не давала відповіді на практичні питання ринкової економіки, була відірвана від життя. Недостатність прагматизму класичної школи спробувала подолати неокласична теорія (остання третина XIX і перші десятиліття XX ст.). Її представниками були англійці В. Джевонс, Ф. Еджуорт і А. Маршалл, австрійці К. Менгер, О. Бем-Баверк і Ф. Візер, француз Л. Вальрас, американці Дж. Б. Кларк і І. Фішер, італієць В. Парето, які започаткували:

1) як раціонально використовувати обмежені ресурси у виробництві благ для задоволення потреб людини;

2) примат обміну над виробництвом;

3) гармонійне поєднання методу статистики і динаміки;

4) функціональний аналіз у поєднанні з граничними для широкого застосування математичними методами дослідження, передусім диференційного обчислення;

5) використання економічного моделювання, яке найчастіше здійснюється у двохвимірному просторі за допомогою графіків;

6) надання кожному з її суб'єктів максимальної економічної свободи, коли на першому плані – приватна

ініціатива, свобода приватного підприємництва, обмеженість державного регулювання;

7) проблеми максимізації прибутку та мінімізації витрат, тобто те, що прийнято називати мікроекономікою.

Економічний розвиток України XIX – початку XX ст. характеризується занепадом феодального господарювання, промисловим та сільськогосподарським переворотом, розшаруванням суспільства і формуванням класів капіталістів і найманих працівників.

Економічна думка України XIX – початку XX ст. пов'язана з низкою виданих імен [6]:

– В. Каразін – висунув проекти реформування аграрних відносин, виступав за інтенсифікацію землеробства, використання техніки у сільському господарстві, залучення іноземного капіталу;

– Д. Журавський – виступав проти бідності селян, розвиток крупної промисловості, за визволення селян від кріпосної залежності на основі договірних відносин;

– М. Балудянський – на основі теорії А. Сміта критично проаналізував і висунув власні погляди щодо джерел багатства нації, поділу праці, обміну і грошей для капіталістичної економіки, виступав проти кріпацтва.

– Класична політична школа в Україні пов'язана з видатними науковцями А. Антоновичем, М. Бунге, І. Вернадським, М. Вольським, які досліджували формування вартості, закони грошового обігу і при цьому переймалися питаннями морального здоров'я суспільства.

IV. Марксизм.

Перша половина XIX ст. ознаменувалася радикальними змінами в Європі, коли Священна Римська імперія, що включала понад 300 незалежних держав, була фактично розпушена. Перемога у наполеонівській війні призвела до появи французького, данського націоналізму, сприяла німецькій єдності. Низка економічних (митний союз, поліпшення шляхів та побудова залізниць), військових (війна за австрійську спадщину та Семирічна війна Фрідріха Великого) і політичних (суперництво між Австрією та Пруссією) чинників сприяли розвитку економіки Німеччини. На авансцену виходить новий клас – буржуазія. У 1840-х роках у Німеччині назріває революційна ситуація, коли найрадикальніша сила суспільних змін – робітничий клас виступив незалежно від буржуазії як керівник буржуазно-демократичної революції.

Керівною теорією робітничого класу був марксизм як узагальнення теоретичних поглядів на політику, економіку, історію Карла Маркса та Фрідріха Енгельса [7]. Їхня теорія спиралася на спадщину німецької класичної філософії, англійської політекономії і французького утопічного соціалізму і розвивала матеріалістичний погляд на історію, теорію додаткової вартості як економічної основи капіталізму та вчення про комунізм – безкласове суспільство, що неминуче прийде на зміну капіталізму [8].

Економічне вчення марксизму пов'язано з трактуванням:

1) додаткової вартості (утворюється в процесі виробництва як різниця між вартістю виробленого продукту й вартістю робочої сили);

2) капіталу (для виникнення капіталу важливою є наявність суспільних відносин, що дають змогу шля-

хом володіння речами привласнювати безоплатно живу працю робітників, позбавлених власності);

3) фетишизму грошей (капітал здатний сам, без участі праці, примножувати вартість і приносити дохід);

4) теорії криз (невипадковість і закономірна періодичність криз у буржуазному суспільстві);

5) закономірності розвитку суспільного виробництва.

Розвиток марксистської економічної теорії пов'язаний із такими вченими, як Рудольф Гільфердінг і Карл Реннер. За Гільфердінгом, важливими для розвитку марксистських теорій є аналіз влади фінансових інституцій і впливу держави, зовнішні ринки для акумуляції капіталу. Реннер наголошував на тому, що право грає активну роль у відтворенні та навіть зміні суспільних відносин. В.І. Ленін розвивав революційний елемент учення марксизму. Угорець Д. Лукач уважав, що «вічні закони економіки» є продуктами історичного розвитку, результатом колективної дії, а отже, їх можна змінити через свідому дію пролетаріату. Німець К. Корш спостерігав три етапи розвитку марксизму: народження як філософської системи; розпад на політекономію, політику й ідеологію; перетворення на «науковий соціалізм». Марксова система, за Коршем, покликана критикувати буржуазну теорію і практику для пошуку шляхів змін матеріальних умов життя та суспільних відносин. Італієць А. Грамші запозичив термін «гегемонія» у російських соціал-демократів і запропонував його визначення згодою народних мас із політикою панівного класу.

Економіка України XIX ст. характеризується занепадом кріпосницьких та зародженням ринкових відносин. У 1840–1850-х роках земля вже була не тільки предметом купівлі-продажу, а й ставала об'єктом оренди. Паралельно з обезземеленням збільшувалася кількість господарств, які не мали власної робочої худоби, що призводило до неспроможності селян обробляти власні земельні наділи. Позиції купецьких підприємств, оснащених машинною технікою, зміцнювалися. Частина дрібних ремісників перетворювалася на робітників без знарядь і засобів виробництва, що продавали свою робочу силу як товар. Поглиблення кризи кріпосних відносин призвело до промислового перевороту з фабрично-заводськими формами промисловості, новими машинними технічними знаряддями і вільнонайманою працею. Насичення ринку промисловими товарами призвело до розвитку торгівлі зі значним експортним і невеликим імпортом складниками через чорноморсько-азовські порти.

Із марксизмом в Україні пов'язані імена таких учених, як професор політекономії М. Зібер та С. Подолінський, які були першими популяризаторами марксизму в Україні. Культурна еліта суспільства України того часу (Л. Юркевич, І. Майстренко) демонструє прихильність до демократичного соціалізму. І. Франко підготував працю «Статистика яко метода і яко наука» і піддавав критиці економічні доктрини, зокрема марксизм. В. Голубничий виступав за планову економіку, відкидав можливість поєднання ринкових відносин із соціалізмом. До новаторських належить праця М. Туган-Барановського «Соціальна теорія розподілу», яка викликала обурення з боку марксистів, оскільки заперечувала теорію розподілу К. Маркса і Ф. Енгельса, яка базувалася не на категорії «експлуа-

тація», а на категорії «баланс соціальних сил». Р. Роздольський присвятив багато праць вивченню Марксової економічної теорії («Фрідріх Енгельс і проблема «неісторичних» народів» (1964), «Історія виникнення Марксового «Капіталу» (1968)). Він захищав марксистську теорію від спроби ревізії у робітничому руху і в офіційній науці.

V. Кейнсіанство.

Перша половина XX ст. пов'язана зі світовою економічною кризою і трансформацією капіталу, якому притаманні такі риси [4]: ускладнення виробництва, концентрація капіталу, фінансова олігархія, монополізація ринків. Ілюзія вільної конкуренції і ринкової рівноваги призвела до появи нової теорії – кейнсіанства [9].

Кейнсіанська економіка походить від учення Джона Мейнарда Кейнса, яке виражено в книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотків та грошей» (1936). Сутність «Загальної теорії» полягає у визначеності рівня зайнятості через ціну праці і витрачання коштів (сукупний попит). Кейнс уважав, що конкурентні ринки не забезпечують повну зайнятість, що неповна зайнятість і недостатні інвестиції є природним станом економіки, якщо не докласти спеціальних активних зусиль. Посткейнсіанська економіка також зосереджується на макроекономічній жорсткості та необхідності процесів коригування на основі реальної практики, а не простої оптимізації моделей (Джоан Робінсон).

Основні положення кейнсіанської теорії:

- модель висловлює загальну поведінку всіх індивідів і фірм у приватному секторі і поведінку всього приватного сектору в цілому в тому разі, якщо воно не збігається з поведінкою приватних осіб;

- у моделі певні види товарів і змінні з'єднуються в агреговані показники; не варто ототожнювати сукупний попит на споживчі товари з попитом на всі споживчі товари у цілому;

- виділяють чотири ринки в економіці із взаємозв'язком між ними: ринок товарів (ринок споживчих і інвестиційних товарів), ринок грошей, ринок облігацій;

- сукупні фактичні витрати можуть бути представлені рівнянням $E = C + I + G$, де E – це фактичні витрати в економіці країни за рік; C – витрати на споживчі товари; I – інвестиції, тобто витрати бізнесу; G – державні витрати. Фактичний попит дорівнює фактичній пропозиції товарів (Q), тому $E = Q$, яка являє собою сукупність заробітної плати і прибутку. Отже, фактичний обсяг виробництва завжди дорівнює фактичному національному доходу або реальному доходу, $F = Q$. $F = C + S$ – це сукупність агрегованих величин споживання (C) і заощадження (S).

$$C + S = C + I + G, S = I + G, (G = 0), S = I.$$

Ця тотожність говорить про рівність фактичних заощаджень і фактичних інвестицій, саме фактичних, а не планованих, як у класиків;

- попит на робочу силу варто розглядати як функцію від попиту на товари, а не реальної заробітної плати.

Головним інструментом економічної політики держави для управління сукупним попитом є, на думку Кейнса, державний бюджет. При цьому економічна політика держави повинна регулювати різницю між доходами і витратами бюджету залежно від конкретних умов: під час економічної кризи держава повинна скорочувати податки і збільшувати витрати, а за еконо-

мічного зростання держава, навпаки, має збільшувати податки і обмежувати витрати. Проте маніпулювання державним бюджетом сприяє зростанню грошового попиту і посиленню інфляції.

Послідовники Кейнса виступають за довготермінове регулювання економіки у формі національного планування, участь держави в перебудові економіки, у координації економіки на міжнародному ринку. Окремі аспекти кейнсіанства: інвестиції з боку держави, зростання заробітної плати під контролем держави, державний контроль цін на основні товари попиту населення необхідно використати в Україні.

VI. Монетаризм.

Монетаризм – це напрям, який набув поширення після Другої світової війни [10]. Кларку Уорбергону приписують першу монетарну інтерпретацію коливань ділової активності. Він описав її у серії статей у 1945 р. Так зародилися сучасні напрями монетаризму. Процес становлення класичного монетаризму відбувався у 50–70-х роках XX ст. Розвиток монетаризму проходив у кілька етапів, на кожному з яких виокремлювалися найбільш актуальні проблеми економічної теорії. Основою формулювання монетаристських гіпотез і теорій виступили постулати кількісної теорії грошей та методології постпозитивізму. Однак широкого поширення теорія набула після представлення Мілтоном Фрідманом кількісної теорії грошей у 1965 р. Вона існувала задовго до нього, проте домінує на той час кейнсіанство поставило її під питання. Фрідман уважав, що розширення грошової маси призведе не лише до збільшення заощаджень (за рівноваги попиту та пропозиції люди вже зробили необхідні накопичення), а й до зростання сукупного споживання. А це є позитивним фактом для національного виробництва. Збільшення інтересу до монетаризму також пов'язане з нездатністю кейнсіанської економіки побороти безробіття та інфляцію після катастрофи Бреттон-Вудської системи у 1972-му та нафтових криз 1973 р. Ці два негативні явища безпосередньо взаємопов'язані, вирішення однієї з проблем призводить до загострення іншої.

Книга «Монетарна історія Сполучених Штатів» Фрідмана та Шварца побачила світ у 1963 р. У «Монетарній історії» використовуються три основні показники:

- Коефіцієнт готівки на рахунках фізичних осіб (якщо люди вірять у систему, то вони залишають на картках більше).

- Співвідношення депозитів до банківських резервів (у стабільних умовах фінансово-кредитні установи займають більше).

- Гроші «підвищеної ефективності» (те, що слугають готівкою або високоліквідними резервами).

За підсумками цих показників можна обчислити пропозицію грошей. Також у книзі обговорюються проблеми використання золотого та срібного стандартів. Автори вимірюють швидкість обігу грошей та намагаються знайти оптимальний спосіб утручання в економіку для центральних банків.

Рекомендації монетаристів довели свою ефективність на практиці у США та Великій Британії. 1979 р. президент США Джиммі Картер призначив Пола Волкера головою Федерального резерву. Він обмежив пропозицію грошей відповідно до правила Фрідмана.

Результатом стала стабільність цін. Тим часом у Великій Британії вибори виграла представниця консервативної партії Маргарет Тетчер. Інфляція у період рідко опускалася нижче 10%. Тетчер вирішила використати монетаристські заходи. Як наслідок, до 1983 р. рівень інфляції зменшився до 4,6%.

Згідно з монетаристським підходом, загальні витрати є не що інше, як пропозиція грошей, помножена на швидкість їх обігу. Монетаризм зводить процеси, що відбуваються в економіці, до грошей. Він виходить із визнання необхідності вільних ціноутворення та конкуренції. Вони не повинні бути піддані регулюванню. Держава повинна знижувати штучний вплив на них монополістів, запобігати змові виробників і т. д. Економіка визнається системою, що саморегулюється, функціонує у взаємозв'язку із суспільством. Ринок виділяється як місце перетину всіх процесів, що відбуваються в економіці. На нього має бути державний вплив, але не на весь, а тільки на фінансовий складник – гроші.

Перспективи розвитку монетаризму пов'язуються з інтеграцією його теоретико-методологічних положень з ідеями інших провідних напрямів сучасної економічної думки, а саме нового кейнсіанства, посткейнсіанства та інституціоналізму. Інтеграція ідей монетаризму та нового кейнсіанства стала основою формування нового неокласичного синтезу. Дотичною точкою інтеграції є поєднання неокласичних мікроекономічних положень (динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги (DSGE-моделей)) з неокейнсіанською теорією жорсткості цін, заробітної плати та недосконалої конкуренції. Розроблення нового неокласичного синтезу мало практичну спрямованість. Його теоретичні положення лягли в основу сучасної грошової-кредитної політики. Представники нового неокласичного синтезу (О. Бланшар, М. Вудфорд, Дж. Галі, Г. Менк'ю, Ф. Мишкін, Дж. Стігліц, Дж. Тейлор та ін.) роблять акцент на дослідженні взаємозв'язку між інфляцією, процентною ставкою та випуском. При цьому на характер цих взаємозв'язків впливають екзогенні та ендогенні шоки, що підвищують роль центрального банку, завдання якого зводиться до забезпечення стабільних інфляційних очікувань шляхом дотримання монетарного правила, спрямованого на таргетування інфляції.

В Україні продовжуватиметься уповільнення темпів зростання короткострокового кредитування і зростатиме попит на довгострокові фінансові ресурси у міру зносу та вибуття основних фондів промислових підприємств України. Монетаристи вважають, що держава може керувати економічним розвитком, але тільки у відносно вузькій сфері, головним чином, управляючи грошовим обігом. Найбільш невіршеними проблемами сучасної України в аспекті монетарної політики є:

- слабкість фінансового потенціалу;
- високі ставки оподаткування;
- морально застаріла податкова парадигма;
- погана організація функціонування монетарних інститутів державної влади;
- слабкий розвиток фондового ринку;
- неконтрольовані витрати і різке зростання бюджетотримувачів, що завдає збитків державному обігу, породжує емісію та інфляцію;
- «фінансові піраміди»;
- відтік капіталу.

Рекомендації МВФ використовуються механічно, що стосується також планування і виконання бюджету, управління внутрішніми та зовнішніми боргами, здійснення контролю і нагляду за функціонуванням фондового ринку. Тому необхідно звернути увагу на державні фінанси за секторами, методи обліку державних фінансових операцій і участь держави в інвестиційних і фінансових процесах.

VII. Інституціоналізм.

На початку XX ст., коли закінчився процес індустріалізації економічно розвинутих країн світу, виникла необхідність у державному контролі з новими соціально-економічним і політичним підходами. Це призвело до появи нових теорій трансформації економіки і суспільства типу кейнсіанства та інституціоналізму [11; 12].

Філософський фундамент інституціоналізму – прагматизм із методологією – емпіризм і описовість. Класичний інституціоналізм (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) пов'язаний із розвитком індустрії і посиленням технократії, що призвело до виникнення:

- теорії бездіяльного класу;
- теорії третього шляху;
- теорії колективних дій;
- теорії трансакцій.

Новий інституціоналізм (Ф. Перру, Ж. Фурастьє) пов'язаний із великими корпораціями – провідниками НТР. Із цим напрямом пов'язані такі теорії [13]:

- домінуючої економіки;
- трансформаційного інституціоналізму;
- «революції в доходах»;
- індустріально-технократичного інституціоналізму;
- еволюційного інституціоналізму;
- стадій зростання;
- індустріального суспільства;
- постіндустріального суспільства.

Неоінституціоналізм (Р. Коуз, О. Вільямсон) спирався на «методологічний індивідуалізм» із такими теоріями [14]:

- трансакційних витрат;
- прав власності;
- суспільного вибору.

В Україні в перехідний період ринкової трансформації, який глибоко вивчав А.А. Чухно, доцільно було б застосовувати окремі концепції інституціоналізму. В українській економічній літературі питання постіндустріалізму представлено такими відомими вченими, як В.М. Геєць, Ю.М. Пахомов, А.А. Чухно, О.Г. Білорус, Б.Є. Кваснюк, А.С. Філіпенко та ін. Методологія формаційного і цивілізаційного підходів, перетворення інформації та знань на вирішальний чинник нової економіки, зміна місця і ролі людини у системі суспільного виробництва та ін. є ключовими у вченнях наведених учених. Наприклад, теорія третього шляху з «технократичною елітою» менеджерів і вчених, із побудовою економіки на основі науково-промислової раціональності може стати двигуном розвитку різних галузей промисловості, її виробничих сил. Із цим підходом перетинається теорія індустріально-технократичного інституціоналізму (фордизм, тейлоризм) із пріоритетом нових знань та праці нових фахівців. Нам також є близькою теорія стадій зростання хвилеподібного технологічного прогресу економіки з виходами за межі традиційних галузей господарства,

пошуками шляхів якісного покращення життя людини. Монопольний і виключно здирницький капіталізм в Україні можна подолати застосуванням теорії індустріального суспільства з ліквідацією провідної ролі власності, ліквідацією за допомогою держави полюсів багатства і бідності завдяки використанню досягнень науки і техніки. За всієї поваги до вільної конкуренції в економіці обов'язковим є державне втручання в регулювання торгівлі (наприклад, зерном, деревиною, металобрухту і т. д.), оскільки бездіяльність може призвести як до екологічної кризи, так і навіть до голоду в період COVID-19.

Висновки. У статті наведено історичні та економічні передумови виникнення економічних теорій, а також перелічено їхні фундаментальні риси. Наведено наукові концепції економічних теорій, які є актуальними для сьогодення. Зокрема:

1) із меркантилізмом пов'язана необхідність розвитку експортної промисловості, яка працює на вітчизняній або дешевій привізній сировині; зрілий меркантилізм відображає перехід від нагромадження капіталу до переростання торгового капіталу у промисловий капітал, коли переважним став процес виробництва матеріальних благ;

2) із фізіократією пов'язана макроекономічна модель руху сукупного продукту;

3) із класичною моделлю економіки пов'язане застосування:

(а) функціонального аналізу у поєднанні з математичними методами дослідження, і перш за все диференційного обчислення;

(б) економічного моделювання;

(с) максимальної економічної свободи, коли на першому плані – приватна ініціатива, свобода приватного підприємництва, обмеженість державного регулювання;

(d) максимізації прибутку та мінімізації витрат, тобто те, що прийнято називати мікроекономікою;

4) із марксизмом пов'язані поняття теорії криз, додаткової вартості капіталу, теорія капіталу;

5) із кейнсіанством пов'язано довготермінове регулювання економіки у формі національного планування, участь держави в перебудові економіки, у координації економіки на міжнародному ринку;

6) із монетаризмом пов'язане врахування макроекономічних ефектів пропозиції грошей та діяльності центральних банків;

7) із інституціоналізмом пов'язано теорії індустріально-технократичного інституціоналізму, еволюційного інституціоналізму, теорія індустріального і постіндустріального суспільства. Особливо актуальними є теорії трансакційних витрат і прав власності.

Окремо представлено історію економічного розвитку України і основні риси економічних теорій українського суспільства. Розглянуто провідних українських представників різних економічних течій і зроблено переосмислення застосування кейнсіанства і інституціоналізму як найбільш актуальних теорій сьогодення по окремих питаннях сучасного українського суспільства. Наведемо основні напрями застосування представлених теорій:

– кейнсіанство: інвестиції з боку держави, зростання заробітної плати під контролем держави, державний контроль цін на основні товари попиту населення;

– монетаризм: приділити особливу увагу сектору державних фінансів, методам обліку державних фінансових операцій і участі держави у інвестиційних процесах;

– інституціоналізм: теорія третього шляху, теорія індустріально-технократичного інституціоналізму, теорія стадій зростання, теорія постіндустріального суспільства.

Література:

1. Економічна теорія : навчальний посібник / О.В. Стефанишин, М.В. Квак, М.В. Кічурчак, М.І. Теребух. Львів : Нац. ун-т ім. І. Франка, 2015. 335 с.
2. Григорук А.А., Литвин Л.М. Основи економічної теорії : навчальний посібник. Тернопіль : Збруч, 2009. 400 с.
3. Український соціалізм Сергія Подолинського. URL: Український соціалізм Сергія Подолинського | НОВА ІСКРА (archive.org).
4. Руденко М.Д. Енергія прогресу: нариси з фізичної економії. Київ : Молодь, 1998. 527 с.
5. Економічна теорія. Національна економіка : підручник / В.М. Тарасевич, В.Я. Швець, Ю.І. Пилипенко та ін. ; за ред. В.М. Тарасевича. Київ : Знання, 2012. 270 с.
6. Історія економічних вчень : підручник / В.В. Білоцерківець, В.В. Волошенко, О.О. Завгородня та ін. ; за ред. В.М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ : ЦУЛ, 2016. 376 с.
7. Економічна теорія. Політекономія : навчальний посібник / В.М. Семененко, Д.І. Коваленко, В.В. Бугас, О.В. Семененко ; за заг. ред. В.М. Семененка та Д.І. Коваленка. Київ : ЦУЛ, 2011. 428 с.
8. Ленін В.І. Три джерела і три складові частини марксизму. *Повне зібрання творів* : у 55 т. Київ : Вид-во політичної літератури, 1970–1975. Т. 23. С. 39–47.
9. Економічна теорія. Практикум : навчальний посібник / А.В. Базилюк, Ж.В. Дерій, В.В. Концева, І.О. Хоменко. Київ : ЦУЛ, 2012. 312 с.
10. Золотих І.Б. Історія економічних вчень : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2013. 185 с.
11. Краус Н.М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін : монографія. Київ : ЦУЛ, 2016. 596 с.
12. Савченко В.Ф. Національна економіка : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 309 с.
13. Сірко А.В. Економічна теорія. Політекономія : навчальний посібник Київ : ЦУЛ, 2014. 416 с.
14. Чепінога В.Г. Основи економічної теорії : навчальний посібник. Київ : Ліра-К, 2014. 240 с.

References:

1. Stefanishin O.V., Kvak M.V., Kichurchak M.V., Terebukh M.I. (2015) Economic theory: textbook [Ekonomiczna teoriia: navch. posibnyk]. Lviv: Lviv. nat. Univ. I. Franko. 335 p.
2. Grigoruk A.A., Litvin L.M. (2009) Fundamentals of economic theory: textbook [Osnovy ekonomichnoi teorii: navch. posibnyk]. Ternopil: Zbruch. 400 p.

3. Ukrainian socialism of Sergei Podolinsky. (August 11, 2013). URL: Український соціалізм Сергія Подолинського | НОВА ІСКРА [Ukraynsky sozializm Sergiy Podolinskiy | NOVA ISKRA] (archive.org).
4. Rudenko M.D. (1998) Energy of progress: essays on physical economy [Energiia progresu: narysy z phizichnoy ekonomii]. Kyiv: Molod. 527 p.
5. Tarasevich V.M., Shvets Ya., Pilipenko Yu.I. etc. (2012) Economic theory. National economy: textbook [Ekonomichna teoriia: Nazionalna ekonomika: pidruchnyk]. Kyiv: Znannya. 270 p.
6. Bilotserkivets V.V., Voloshenyuk V.V. Zavgorodnya O.O. etc. (2016) History of economic doctrines: textbook [Istoriia ekonomichnyh vchen: pidruchnyk]. Kyiv: ZUL. 376 p.
7. Semenenko V.M., Kovalenko D.I., Bugas V.V., Semenenko O.V. (2011) Economic theory. Political Economy: textbook [Ekonomichna teoriia. Politekonomiia: navch. posibnyk]. Kyiv: ZUL. 428 p.
8. Lenin V.I. (1970-1975) Three sources and three components of Marxism [Try djerela i try skladovi chastyny marksizmu]. *Complete collection of works (PZT)* in 55 volumes. Kyiv: Publishing House of Political Literature. V. 23. P. 39–47.
9. Basilyuk A.V., Deriy J. V., Kontseva V.V., Khomenko I.O. (2012) Economic theory. Workshop: textbook [Ekonomichna teoriia. Praktikum: navch. posibnyk]. Kyiv: ZUL. 312 p.
10. Zolotych I.B. (2013) History of economic doctrines: textbook [Istoriia ekonomichnyh vchen: navch. posibnyk]. Kyiv: ZUL. 185 p.
11. Kraus N.M. (2016) Formation of innovative economy in terms of institutional change: a monograph [Stanovlennia innovaziynoy ekonomiky v umovah instytuzionalnyh zmin: monographiia]. Kyiv: ZUL. 596 p.
12. Savchenko V.F. (2011) National Economy: textbook [Nazionalna ekonomika: navch. posibnyk]. Kyiv: Znannya. 309 p.
13. Sirko A.V. (2014) Economic theory. Political Economy: textbook [Ekonomichna teoriia. Politekonomiia: navch. posibnyk]. Kyiv: ZUL. 416 p.
14. Chepinoga V.G. (2014) Fundamentals of economic theory: textbook [Osnovy ekonomichnoi teorii: navch. posibnyk]. Kyiv: Lira-K. 240 p.